

Eshonqulov Umurzoq Absamat o'g'li
JDPU tarix fan o'qituvchisi
Umirzoqov Diyorjon Dilshod o'g'li
JDPU Sirtqi bo'lim tarix yo'nalishi 4-kurs talabasi

QIRQ URUG'INING BULUNG'UR TUMANI ETNIK TARKIBIDA TUTGAN O'RNI XUSUSIDA

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada o'zbek xalqi tarkibidagi eng katta etnik guruhlardan Qirq urug'ining o'rganilish tarixi, qirq atamasining kelib chiqishi, qirq urug'ining shahobchalari, ularning geografik joylashuvi bo'yicha mulohazlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Urug', qabila, aymoq, elat, el, xalq, millat, etnogenez, etnik tarix, qirqyuz, oq-qo'yli, qora-qo'yli, qorasirak, qoracha, olmasa-un, chaparashli, balki, jang'g'aa (yangi), chekli, ko'chchekli, chuvulloq, boylar to'pi, kavush to'pi, Oyuv (ayiq) to'pi, beklar to'pi.

ANNOTATION: This article describes the history of the study of the Qirq tribe, one of the largest ethnic groups of the Uzbek people, the origin of the term Qirq, the author's views on the origin of the Qirq tribe and its geographical location.

Keywords: Tribe, region, people, nation, ethnogenesis, ethnic history, Kirkyuz, Ok-ko'yli, Kora-ko'yli, Karasirak, Karacha, Olmasa-un, Chaparashli, Balki, Jangaa (new), Chekli, Kochchekli, Chuvulloq, Boylar tupi, Kavush tupi, Oyuv (bear) to'pi, Beklar tupi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье описывается история изучения племени кырк, одного из крупнейших этносов узбекского народа, происхождение термина кырк, взгляды автора на происхождение племени кырк и его географическое положение.

Ключевые слова: Племя, регион, народ, нация, этногенез, этническая история, Киркюз, Ок-койли, Кора-койли, Карасирак, Карача, Олмаса-ун, Чапарашли, Балки, Джангаа (нов.), Чекли, Коччекли, Чувуллок, Бойлар тупи, Кавуш тупи, Оюв (медведь) то'пи, Беклар тупи.

O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini o'rganish tarix fanining murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bu hozirgi kunning muhim muammolaridan biri hamdir. O'zbekiston mustaqilligi va o'zbek xalqining etnoma'daniy jihatdan tiklanishi sharoitida uning milliy o'zligini anglashini kuchaytirish uchun teran tarixiy bilim va tarixiy jarayonning etnik rang-barangligida xalqning o'z munosib o'rnini aniq-ravshan idrok etishi katta ahamiyatga ega.¹

Mustaqilik yillarida vatanimiz tarixiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda ayniqsa xalqimizning etnik tarkibi, o'zbek xalqi kelib chiqishi, etnogenezi, urug' va qabilalar tarixi, tarkibi, tuzulishi, o'zbek urug'lari geografik jolashuvi kabi masalalarni o'rganishga intilish xalqimiz orasida tabora ortib bormoqda. Dunyoda hech bir millat yagona bir urug' yoki qabiladan tashkil topagandek o'zbek xalqi ham bundan mustosno emas. Tarixiy manbalarda o'zbeklar 92 yirik urug'dan iborat ekanligi qayd etib o'tilgan xususan XVII asrda ijod qilgan o'zbek mumtoz adabiyoti yirik namoyondasi Turdi Farog'iy ushbu urug'larni birlika inoqlika chorlab shunday deydi:

¹ Shoniyoov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni . — Toshkent: 2001.- B. 3.

Tor ko'ngullik beklar, manman demang,

kenglik qiling,

To'qson ikki bo'li (qarindosh) o'zbek yurtidur,

tenglik qiling.

Birni qipchoqu xitoyu birni yuz,

nayman demang,

Qirqu yuz, ming son bo'lub, bir xon

oyinlik qiling²

Qirqlar o'zbek xalqi tarkibidagi 92 urug' qabilalardan biri bo'lib . Tarqoq holda Samarqand atrofida, Panjikent, hozirgi. G'allaorol, Jizzax, Zomin va O'ratepa hududlarida yashaganlar. Ko'pincha o'zbek xalqi tarkibiga kirgan qabilalardan biri — yuzlar bilan aralashgan holda yashaganlar. Shuning uchun ham ko'pchilik manbalarda «qirquyuz» nomi bilan ham ma'lum. Qirq, yuz va ming qabilalari marqa degan umumiy nom bilan atalgan. Qirqlarning etnogenezi Dashti Qipchoq o'zbeklari bilan bog'liq. Qirqlar o'tmishda bir qancha urug'larga bo'lingan. Shulardan eng yiriklari: oq-qo'yli, qora-qo'yli, qorasirak, qoracha, olmasa-un, chaparashli va boshqalar. Ular XX-asirning boshlariga qadar yarim o'troq holda yashab, chorvachilik bilan, bir qismi tog' yon bag'rida, adirlarda yashab lalmikor va sug'orma dehqonchilik bilan shug'ullangan³.

Takidlash joyizki, ananaga ko'ra, jangga otlangan turk-mog'ul suvoriysi o'z oila va urug'aymoqlarini birga olib yurgan. Shoyboniyxon Movarounnahrqa qo'shin tortib kelganda, uning lashkarida 92 qavm suvoriysi xizmat qilgan⁴.

J Begimqulov o'zning “O'zbek urug'lar o'rganilish tarixidan (yuzlar misolida) maqolasida quydagicha ma'lumot keltiradi: “Yuz” atamasining kelib chiqishi to'g'risda xalq o'rtasida keng tarqalgan rivoyatda keltirilishicha, Xitoy (Turk) podshosi G'arb tomonga qarab avval qirq nafar, keyin, yuz nafar otliq jangchilarni yuborgan ular esa bu yerga o'troqlashib qolganlar va ularning avlodlar qirqlar va yuzlar dep atalgan⁵ bugungi kunda Bulung'ur tumanida yashovchi yuz, qirq urug'iga manusb odamlar orsida ushunga o'xshash rivoyatlar mavjud.

Qirqlar 92 bo'li o'zbek elatiga kiruvchi urug' va qabilalar ichida ming va yuzdan keyingi uchinchi katta son bo'lib, hisoblanadi. Qariyalar uni yuzning ukasi deb ieoblaydilar. Aslida mingni ham, yuzni ham va qirqni ham siyosiy birlashmalar (uyushmalar) natijasida yuzaga kelgan etnik birlashmalar deb atash haqiqatga mos bo'lsa kerak. Hozircha biz ularni «qabila» deb ataymiz.

² Elmurodov N. Zarafshon vohasi O'zbek xalqi etnik guruhleri - Smarqand 2008: B. 4.

³ [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil 155-b

⁴ Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007 229-b

⁵ J.Begimqulovi J., Xushboqov J. O'zbek urug'larining o'rganilishi tarixidan ilmiy maqolalar toplami – Toshkent: 2016. B. 25

Qirq asosan Samarqand oblastining G'allaorol va Bulung'ur rayonlari hamda Sirdaryo oblastining Jizzax va Zomin rayonlarida, qisman Bekobod va O'ratepa tomonlarida ham yashaydi. Qirq avvalo 6 ta katta bo'lakka (urug'ga) bulinadi. Bular: qoraqo'yi, qoracha, moltop, mulkush, chaprashli va chortkesardir.

Qirqning qoracha bo'lagi G'allaorol rayonining Uzun buloq qishlog'ida yashovchi Xolbo'ta boboning ma'lumotiga ko'ra 4 ga b'linadi: balki, jang'g'aa (yangi), chekli, ko'chchekli, chuvulloq. Qirqning moltop bo'lagi ham G'allaorol rayonining Moltop Qishlog'ida yashovchi Sayfin boboning ma'lumotigako'ra 4 ga bo'linadi: boylar to'pi, kavush to'pi, Oyuv (ayiq) to'pi va beklar to'pi.

Bulardan tashqari, G'allaorol, Jizzax, Bulung'ur rayonlarida yashovchi qirqlar orasida quya bosh, ko'k gumboz qirq, Sug'unboy, quyonquloqli, qoshiq buloq, to'qcho'ra, uch qiz, qo'sh qavut qirq, qora chivar, uyuvli (bu qirqga kirmaydi), tangili singari etnonimlar ham uchrab turadi⁶.

Bugungi kunda qirq urug'i vakillari Samarqand viloyatining Bulung'ur, Jomboy, Oqdaryo, Payariq, Tayloq va Qo'shrabot tumanlarida istiqomat qiladi. Bulung'ur tumanida qirq urug'ining tarqalishi quyidagicha:

1. Qirq (Ingichka q-g'i, «G'ubdin» f.x.)
2. Qirq (qiyancirq) (X.Nosirov nomli f.x. markazi)
3. Qirq (kattaqirq) (X.Nosirov nomli f.x. markazi)
4. Qirq (Jomonjor q-g'i, Ulug'bek nomli f.x.)
5. Qirq (Kaptarxona q-g'i, A.Maxsumov nomli f.x.)
6. Qirq (Qirqshodi q-g'i, A.Maxsumov nomli f.x.)
7. Qirq (Botobod q-g'i, «Do'stlik» f.x.)
8. Qirq (Mingtepa q-g'i, «Do'stlik» f.x.)
9. Qirq (Mo'g'ol q-g'i, «Bulung'ur» f.x.)
10. Qirq (Kattaqishloq q-g'i, «G'alabani 40 yilligi» f.x.)
11. Qirq (Qiyon q-g'i, «G'alabani 40 yilligi» f.x.)
12. Qirq (Oqariq q-g'i, «G'alabani 40 yilligi» f.x.)⁷

⁶ Doniyorov X, O'zbek xalqining shajara va shevalari. - Toshkent, 1968. – B. 86.

⁷ Elmurodov N. Zarafshon vohasi O'zbek xalqi etnik guruhlari - Samarqand 2008: B. 60.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkunki qadimiy xalqlardan biri bo'lgan o'zbeklar juda ko'p etnik guruhlardan tashkil topgan Bulung'ur tumanida xalqimizning o'n ikki nomdagi etnik guruhi uchraydi. Tarixiy manbalarda o'zbeklar 92 yirik urug'dan iborat ekanligi qayd etib o'tilgan bo'lib bu urug'lar o'z navbatida yirik shaxobchalarga, shaxobchalar yana mayda bo'laklarga, bo'laklar to'plarga, to'plar ota va sulolalarga bo'linib ketadi. Maqolamizning xotimasida shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimizki , xalqimizning etnik guruhlarini aniqlash bilan bir qatorda, uning etnik tarixini o'rganib, yoshlarimizni ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini bilan yoritib berish bugunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni . — Toshkent: 2001.- B. 3.
2. Elmurodov N. Zarafshon vohasi O'zbek xalqi etnik guruhleri - Smarqand 2008: B. 4.
3. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil 155-b
4. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007 229-b
5. Doniyorov X, O'zbek xalqining shajara va shevalari. - Toshkent, 1968. – B. 86.